

УДК: 1(091)(470):141.332

Б 67

Олена БИЧКОВ'ЯК

**THEOS I SOPHIA ВОЛ. СОЛОВЙОВА:
СПРОБА АНАЛІЗУ “ВІЛЬНОЇ ТЕОСОФІЇ”**

У статті досліджується поняття “теософія” в історії російської релігійної філософської думки та його значення для концепції В. Соловйова. Актуальним сьогодні є дослідження цього поняття у зв'язку із сучасними пошуками шляхів духовного вдосконалення, а також через неоднозначність цього терміна, який по-різному трактують, а інколи протиставляють християнству, антропософії, природі людини.

Ключові слова: “теософія”, “цілісне знання”, благо, істина, добро, пізнання, Бог, мудрість, Вол. Соловйов.

Постановка проблеми. Теософія сьогодні обросла певними міфами та часто вживається як термін, що “вульгаризує” релігію, спрощує її та певним чином дискредитує. Це пов'язано з появою вчення О. Блаватської, яке ще за життя авторки отримало шквал суперечливих відгуків (не можемо не пригадати відому дискусію-суперечку Всеволода та Володимира Соловйових із Оленою Блаватською, де кожен відстоював свій погляд). Але теософія як явище, течія все ж продовжує цікавити багатьох дослідників культури, релігієзнавців і філософів.

Тому, на наш погляд, актуальним є зрозуміти “глибину” та первісне значення самого терміна. А для цього достатньо лише проаналізувати його складові: Бог і мудрість, теос і софія, їхня єдність (а можливо тотожність) має стати кінцевою метою. Саме таку єдність прагнув обґрунтувати у своєму вченні В. Соловйов. Російський мислитель, як відомо, прагнув повернути людині її “вкоріненість” у Бозі, природу, яка є неподільною із Вищою сутністю,

намагався науково обґрунтувати цей зв'язок. І саме так народилася його теорія цілісності. А що може бути важливішим за цілісність, гармонійність, єднання людини з Абсолютом? Уважаємо, відповідь очевидна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про суть теософії писали практично усі класики російської філософської думки: М. Бердяєв [3, 4], С. Булгаков [5], Б. Вишеславцев, В. Зеньковський, І. Льїн, О. Лосєв [7], М. Лосський [8] (і заради справедливості треба зауважити, що відгуки їхні були не на користь теософії). Також у питаннях природи та змісту теософії намагалися розібратися М. Бахтін, А. Кураєв, О. Мандельштам [9], Г. Флоровський, о. П. Флоренський. Надзвичайно цікаво про теософію висловлювався прот. О. Мень [10]. В українській філософській думці – дослідження М. Смоляги, зокрема “Вільна теософія В. Соловйова: пошуки гносеологічного синтезу у східнослов'янській філософській думці” [10]

Про теософію В. Соловйова написано та сказано чимало. Адже теософія – це таке вчення про божество, яке базується на суб'єктивному містичному досвіді, але, на відміну від чистої містики, прагне викласти цей досвід у вигляді системи. Саме це і сталося із російським мислителем: він пережив досвід “живої зустрічі із Софією”, а потім намагався побудувати логічно обґрунтовану цілісну систему знань, які б поєднали усі сфери життя людини. Коли теософія розуміється в широкому сенсі, то вона охоплює гностицизм, неоплатонізм, каббалу, герметизм, розенкрейцерство. Але ще частіше використовується вузьке значення: тоді теософією називаються містичні теорії XVI – XVIII ст., які, як правило, перебували за межами певної конфесії та церковної християнської традиції загалом. Це теорії Якоба Беме, Парацельса, Л.К. де Сен-Мартена, Емануеля Сведенборга, Фрідріха Етінгера, Сен-Жермена. Багато теософів припускали, що теософія охоплює не тільки містичний досвід споглядання Божества, а й розкриття таємниць зовнішньої природи та здійснення чудес (тауматургію). Сучасна теософічна течія виникла в Європі у XIX ст., у час панування позитивізму. Як влучно зауважує М. Бердяєв: “Коли забула людина про давню релігійну мудрість і відірвалася від священних переказів. Покинутій людині почало здаватися, що за нею зяюча порожнеча, що вона

нічого не отримала у спадщину та все має здобувати власною важкою працею” [3, 1].

У філософії Фрідріха Шеллінга термін “теософія” позначав синтез містичного богопізнання та раціональної філософії. Теософії він протиставляв “теософізм” – вид містицизму, що охоплює можливість наукового пізнання. І саме під впливом Шеллінга, в системі Володимира Соловйова з’являється термін “вільна теософія”, що є цілісним знанням – вищим синтезом раціонального й емпіричного знання з містичним.

Так, Соловйов уважав досягнення бажаної цілісності знання, виходячи з будь-якої вихідної системи поглядів: науки, філософії чи богослов’я. Для нього “вільна теософія” залишається філософією у її вищому “бажаному” стані. Вільна теософія, або цілісне знання, не є одним із напрямів або типів філософії, а має репрезентувати вищий стан усієї філософії як у внутрішньому синтезі трьох головних напрямів – містицизму, раціоналізму, емпіризму.

Розглядаючи питання про цілісне знання у Соловйова, В. Акулінін зупиняється на термінологічному боці питання. Вчений зауважує якщо у слові “філософія” його складова “софія” постає як іменник (мудрість), то слово “теософія” позначає власне ім’я (Премудрість Божа, вона ж – Софія). Тобто, якщо філософія – любов до мудрості, то теософія – та ж мудрість, але вища, “Божа”, що прирівнюється лише до повної сукупності “мудростей” (науки, філософії, теології). А визначення теософії як “вільної” мало підкреслити невимушену єдність “мудростей”, їхній органічний синтез, що відповідає прояву мудрості Бога [1, 53].

А все тому, що для слов’янського світогляду центральною є ідея творчого перетворення дійсності, а саме перетворення через дію, акт. І для В. Соловйова неприпустимим є знання, що відокремлене від вищих завдань життя, та мистецтво, яке займає щодо життя лише споглядальну позицію.

У розумному пізнанні ми “знаходимо лише відображення всесвітньої ідеї, а не дійсну присутність її в тому, хто пізнає і у тому, що пізнається” [2, 88]. Для своєї справжньої реалізації, добро та істина “повинні стати творчою силою в суб’єкті, що перетворює, змінює, а не лише відображає дійсність. Як у фізичному світі світло перетворюється в життя, стає організуючим началом рослин і тварин, щоб не відображатися лише від тіл, а втілюватися у них, так і

світло розуму не може обмежуватися одним лише пізнанням, а повинно художньо втілювати усвідомлений сенс життя ... у новій дійсності” [2, 88].

Тобто істина і добро набувають свого значення лише об’єднуючись у практичному житті, зокрема в моральній діяльності. Знання має значення лише тоді, коли не відокремлюється від вищого завдання життя, що полягає у перетворенні дійсності. Так само і мистецтво не може задовольнитися тією красою, яку знаходить і бачить у природі, що у своєму існування не залежить від волі та діяльності художника. Для художника краса природи “є лише тільки покривалом, що накинуте на зле життя, а не перетворенням цього життя. Тому людина з її розумною свідомістю має бути не лише метою природного процесу, але і засобом для більш глибокої і повної дії на природу з боку ідеального начала” [11, 76].

Будучи необхідною та невід’ємною частиною моральної діяльності людини, мистецтво є не лише спогляданням життя. Світ моральний “за своєю суттєвою якістю вже відразу передує мистецтву не лише як предмет споглядальної уваги, а й як предмет життєвого рішення, бо він по суті своїй є світ не лише розрізнення, але й протиборства. Крива та пряма лінії відрізняються, та не борються між собою; добро та зло, правда і лукавство не зупиняються на теоретичній відмінності, а за необхідності вступають у діяльну боротьбу: це для них абсолютно суттєво” [11, 76].

Навіть тоді, коли естетики, теоретики мистецтва відстоюють свій погляд на мистецтво як на чисте споглядання, їх діяльність вступає у суперечність з їхніми теоретичними переконаннями. Так, критики, які вважають, що завданням поета є лише споглядання, і самі певною мірою причетні до такого споглядання, адже вони “не обмежуються лише ним одним (спогляданням), – вони діють, пишуть, друкують для розповсюдження своєї теорії, і роблять це не на противагу, а через своє – дійсне чи уявне – вище покликання” [11, 76].

Та через це теоретичне пізнання зовсім не зводиться до другого-рядного, незначного елемента у філософії. Прагнення розвинути філософію як систему нового синтезу, який об’єднує практику з теорією, творчість із пізнанням, філософію з релігією, наукою та мистецтвом, ґрунтувалося у В.С. Соловйова на припущенні, що

теоретичне пізнання має не лише розчинитися у практичних завданнях, а й віднайти своє місце в цілісній творчості життя.

Це “вічне” питання про співвідношення теорії та практики відображене у “Критиці відсторонених начал” В.С. Соловйова. На відміну від звичної побудови філософських трактатів, викладання етики, практичної частини філософії переважає тут над викладом теорії пізнання. І вже ця послідовність частин твору підкреслює практичну орієнтацію філософії В.С. Соловйова.

Однак теоретична філософія не втрачає свого значення. Вона залишається необхідною умовою єдиного цілісного знання. Діалектика практичної філософії неодмінно приводить – як показує В.С. Соловйов – до філософії теоретичної. Адже справді: з визнанням мети як дійсної, необхідно пов’язане переконання у її здійсненності. Та здійснення цієї мети залежить не від її внутрішньої гідності або бажаності, а від об’єктивних законів суцього, які становлять предмет не етики або практичної філософії, а теоретичної філософії, що належить до сфери чистого знання. У цій сфері має бути розв’язане питання про істинне буття істинного абсолютного порядку, на якому лише і може базуватися дійсна сила морального начала.

Якщо для нової перебудованої синтетичної філософії завданням є відмова від відокремленого існування як самодостатньої й ізольованої сфери пізнання, то, з іншого боку, здійснення вищого практичного завдання філософії має неодмінно бути впевненим у силі, самостійності, значенні розуму і теоретичному мисленні. І ця впевненість, за В.С. Соловйовим, є найбільш суттєвим елементом філософії. Адже не можна зробити щось справді величне у будь-якій сфері людської діяльності, якщо не має повної впевненості у тому, що саме ця сфера і є найважливіша, а діяльність у ній має самостійне та безмежне значення. Наприклад, для великих і довговічних творинь у сфері філософії передусім потрібно вірити у необмежену силу людського розуму та безмежну перевагу чистого мислення над іншими видами діяльності.

Однак тут недостатньо однієї суб’єктивної передумови. Йдеться не лише про психологічні умови – віру в справжнє буття, істина якого була б здатна зумовити норми практичної діяльності. Тобто дослідження умов самої істинності та її критеріїв.

Практична єдність істини, добра та краси здійснюється в “ідеальному” суспільстві – вільній або цілісній теократії. Соловйов

повертається до поняття “вільна теократія”, що побіжно згадується у “Читаннях про Боголюдство” і обґрунтовується детальніше у “Критиці відсторонених начал”, “Історії та майбутньому теократії”, і нарешті – у “Росії та вселенській Церкві”.

Автор починає з відмінності між істинною та хибною теократією. Якщо божественне начало відсторонене від людського і природного, то у своїй безумовності воно знищує чи придушує всі чужі йому елементи. Саме таким є клерикалізм, притаманний, на думку В.С. Соловйова, західній католицькій церкві. Клерикалізм заперечує людський розум і свободу совісті, намагається примусово підпорядкувати собі громадянське та економічне суспільство, приходить урешті до угоди, яка виражається у формулі “вільна церква у вільній державі”. Та церква, як Царство Боже, повинна обіймати собою все безумовно і в єдиному Царстві влада має бути лише одна. В істинній або вільній теократії божественному началу має належати верховне значення; мирські елементи мають вільно йому підпорядкуватися. У цій системі все у світі служить єдиному началу; існування частин виправдовується вільним підпорядкуванням цілому.

Згадані праці В.С. Соловйова були у його творчості своєрідним поверненням до філософської проблематики (після богословського етапу) із твердим переконанням у істинності християнського світогляду. І ті проблеми, яких він торкався і раніше, розглядає крізь призму християнства, показуючи та логічно обґрунтовуючи основні засади християнського світогляду. Це особливо стосується ідеї вільної теократії, куди він уводить такий елемент, як любов – центральне поняття християнської моралі. Саме на цьому принципі і має базуватися нове суспільство, у якому ставиться вимога, щоб “кожен був метою для всіх, і всі для кожного”, проголошується безумовна цінність людської особистості. Та безумовного значення людині надається лише через внутрішній зв’язок зі всіма як носію всеєдності, а любов є виразом цього зв’язку. Однак любов нездійсненна ні в натуральному, ні в раціональному порядку. Любов – це жива й особиста сила, універсальний закон, і метою її може бути лише людина в Богові. В.С. Соловйов уважає, що в містичному плані кожен із нас є деяка божественна ідея, і всі разом ми утворюємо живе тіло Боже, або безумовну любов. Любячи ближнього, ми реалізуємо в емпіричному те, що вже дане в божественному. За В.С. Соловйовим, людина як істота містить у собі (в

абсолютному) божественну ідею, тобто всеєдність, і здійснює цю ідею (в природному) за посередництвом розумної свободи в матеріальній природі.

Висновки. Отже, можемо ствердити, що у філософських побудовах Соловйова проєкт універсального релігійно-філософського синтезу пов'язаний із поняттям “вільна теософія” як новим типом філософствування. Під “вільною теософією” мається на увазі органічний синтез релігійно-містичного інтуїтивізму, класичної раціоналістичної метафізики і “позитивної науки” як основи для “надання змісту християнства відповідної розумної форми”. На думку Соловйова, синтетичність “вільної теософії” поширюється не лише на різні прояви європейської культури, а й на культурно-історичні спільноти. Так, фундаментальна онтологія “вільної теософії” – це багаторівневий синтез тріадичних побудов християнства і гностицизму, кабалістики і класичної метафізики ХІХ ст. А методологічно “вільна теософія” Соловйова може бути представлена як синтез ірраціонально-містичної інтуїції, що дає справжнє і безумовне знання, раціонально-логічне, оформлене системно-діалектичною схемою понять і концепцій, розуміння дійсності. У межах цього проєкту особливе місце посідає принцип “цілісного знання”, що вводить рівноправність усіх шляхів пізнання, при домінантному значенні містичного у плані сутнісного осягнення дійсності.

Теософія Соловйова мислиться підставою софійного становлення духовності як основного імпульсу соціально-культурного процесу. При цьому синтетична “вільна теософія” протиставляється догматичній релігійності, традиційній теоретичній філософії (“вільна теософія” є “справою самого життя”, тоді як “абстрактна філософія” є лише “справою школи”). Досить показовим є факт, що наступні представники російської традиції всеєдності вже практично не використовують поняття теософії у цьому сенсі, вважаючи за краще говорити просто про релігійну філософію, християнську філософію чи про релігійно-філософський синтез, підкреслюючи мотив поновлення християнства, виведення фундаментальних мотивів християнства на новий рівень, що характеризується конкретністю й екзистенційністю споглядання, замість глибокої символічності образів-конструктів традиційної теософії.

Література

1. Акулинин В.Н. Философия всеединства: от В.С. Соловьева к П.А. Флоренскому / В.Н. Акулинин. – Новосибирск : Наука, 1990. – 154 с.
2. Асмус В.Ф. Вл. Соловьев / В.Ф. Асмус. – М. : Прогресс, 1994. – 208 с.
3. Бердяев Н.А. Теософия и антропософия в России / Н.А. Бердяев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1916_252.html16.062014.
4. Бердяев Н.А. Учение о перевоплощении и проблема человека / Н.А. Бердяев // Наука и религия. – 1991. – № 9. – С. 24 – 26.
5. Булгаков С.Н. Христианство и штейнерианство / С.Н. Булгаков // Переселение душ : сб. / ред. Г.И. Царева ; предисл. Г.И. Царева. – М. : Ассоц. Духовного Единения “Золотой Век”, 1994. – С. 231 – 280.
6. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Лосев ; сост. А. Тахо-Годи ; общ. ред. А. Тахо-Годи, И. Маханькова. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.
7. Лосский Н.О. Учение о перевоплощении. Интуитивизм / Н.О. Лосский. – М. : Издательская группа “Прогресс”; VIA, 1992. – 208 с.
8. Мандельштам О. Слово и культура : статьи / О. Мандельштам. – М. : Советский писатель, 1987. – 320 с.
9. Мень А. Радостная весть / А. Мень. – М. : АО “ВИТА-ЦЕНТР”, 1992. – 320 с.
10. Смоляга М.В. Вільна теософія В. Соловйова: пошуки гносеологічного синтезу у східнослов’янській філософській думці / М.В. Смоляга // Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации : сб. науч. тр. : по матер. V Междунар. науч.-практич. конференции, 16 – 17 декабря 2010 г. / ред. А.Г. Романовский, Ю.И. Панфилов. – Х. : НТУ “ХПИ”, 2011. – С. 622 – 625.
11. Соловьев В.С. Общий смысл искусства / В.С. Соловьев // Философия искусства и литературная критика. – М. : Искусство, 1991. – 701 с.

Бычковак Елена. Theos и sophia Влад. Соловьева: попытка анализа “свободной теософии”. Исследуется понятие теософии в истории русской религиозной философской мысли и его значение для концепции Соловьева. Актуальным сегодня является исследование этого понятия в связи с современными поисками путей духовного совершенствования, а также из-за неоднозначности самого термина “теософия”, который так по-разному трактуют, а иногда даже противопоставляют и христианству, и антропософии, и даже самой природе человека.

Ключевые слова: “теософия”, “целостное знание”, благо, истина, добро, познание, Бог, мудрость, Влад. Соловьев.

Bychkovyak Olena. Theos and sophia of Vol. Solovyov: attempt to analyze *free theosophy*. The notion of theosophy in the history of Russian religious philosophical thought and its relevance to the concept V. Solovyov is studied in the article. Spotlight is now a study of this concept in relation to modern ways of searching for spiritual development and because of the ambiguity of the term *theosophy*, which is so differently interpreted and sometimes even opposed to Christianity, anthroposophy, and even to the very nature of a human.

Key words: *theosophy, integral knowledge, good, truth, goodness, cognition, God, wisdom, Vol. Solovyov.*